

כאוס וסדר נכנסים לבר

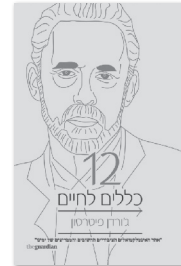
למרות הרושם המזיק של ספר עזרה עצמית, המתקבל מן המיצוב והסגנון, תרייעשר המאמרות של ג'ורדן פיטרסון הם משלים המקפלים מאחוריהם מסכת פסיכו־פילוסופית שקשה להפריז בערכה ליחיד ולחברה | אלון שלו

12 כללים לחיים: תרופת-נגד לכאוס

ג'ורדן פיטרסון

מאנגלית: דלית לאוב-סוטר

שיבולת, 2018 | 410 עמ'

פטרס – "שמעון בן כייפא" כפי שהוא מוכר במקורות היהדות' – היה מבכירי שליחי של ישו. לו מיוחס ראשית הניסיון להפוך את הנצרות לדת אוניברסלית, בדמות ביטול המצוות המעשיות וראשית הפצת בשורתה בקרב העמים הלא יהודיים. הוא אף נחשב בעיני הקתולים לאפיפיור הראשון. הרבה בזכותו, אם כן, הפך התנ"ך "לטוב ולרע, מסמך היסוד של התרבות המערבית" (12 כללים לחיים, עמ' 127). כך לפי פרופ' ג'ורדן פיטרסון, אשר גם לו, כמו לקדוש הנוצרי שמשמו נגזר שם משפחתו, יש בשורה להפיץ. בשורה שלכאורה כולנו יודעים אותה, ועדיין היא תגלית מרעיש; עתיקה, אך עם זאת מחודשת ומרעננת. אם לשפוט לפי הפופולריות שלו בעולם הרחב, הרי משהו בבשורה זו, או בו, או בשניהם, עובד ממש טוב.

ג'ורדן פיטרסון אינו אקדמאי "רגיל". ראשית, מלבד היותו מרצה בחוג לפסיכולוגיה באוניברסיטת טורונטו, הוא גם מטפל, והוא מחלק את זמנו בין הקתדרה לקליניקה. שנית, גם המסלול שהוביל אותו לעיסוק בתחום זה בלתי שגרתי. את דרכו האקדמית החל דווקא בתואר ראשון במדעי המדינה, תחום שאליו נמשך בשל הדחף להבין

איך התהוו המשטרים הטוטליטריים של המאה העשרים וכיצד האנושות אפשרה את הזוועות שהם חוללו. התעצמות המלחמה הקרה ומשבר הטילים הגרעיניים – שהביאו את שתי המעצמות הגדולות בעולם אל סף ההשמדה הדדית – עימתו אותו עם העובדה שהטירוף של תחילת המאה נמשך אל אחריתה. הוא החל להבין שדבר-מה עמוק עומד ברקע התופעות שריתקו אותו ובה בעת ביעתוהו. כך פנה אל לימודי הפסיכולוגיה, בניסיון למצוא שם את ההסבר למעמקי הרוע האנושי שטרד את מנוחתו. לבסוף עבודתו כפסיכולוג התפצלה: כחוקר וכמטפל עסק בפסיכולוגיה הקונקרטי – עבודת הדוקטור שלו עסקה בנטייה לאלכוהוליזם, ומרבית מאמריו המרובים עוסקים בפתולוגיות ובמאפייניהן; אך כהוגה וכמורה הקדיש את כשרונו ומרצו לפענוח סודות הקיום האנושי, כפי שהבינם ופרסמם בספרו עב הכרס – היחיד שחיבר לפני הכללים – "מפות של משמעות" (Maps of Meaning). השילוב בין שני אופני העיסוק הללו, יחד עם נסיבות החיים המתהפכות שהביאו אותו אל מרכז תשומת הלב הציבורית, הם שאפשרו והולידו לבסוף את הכרך המיוחד, המעט משונה ואפילו טרגי שלפנינו. מיוחד, שכן הוא מקפל בתוכו פילוסופיה רבת ערך לחיי הפרט והכלל. משונה ואף טרגי, שכן תבניתו הצורנית – הספר נראה ובנוי כשייך לסוגת העזרה העצמית – וסגנון הכתיבה, המתאפיין ברטוריקה של הרצאה או נאום, לא בהכרח מיטיבים עם המסר.

כדי להתגבר על הנזקים הללו, נמתין מעט עם ביקורת הספר – ונקדים לה הבהרה של הפילוסופיה שמאחוריו, ושל המתודה המיוחדת שבאמצעותה המחבר מגבש אותה.

ויאמר אלוהים: תהי משמעות!

דברים הם כפי שהם, ואיננו יודעים מדוע. ברוב תחומי הדעת בחיים, עובדה זו – שאיננו יודעים מדוע – אינה מפריעה לנו במיוחד. עץ צומח ומגדל פרי, זוהי תכונתו. כך וכך סיבות גורמות לו לצמוח באופן שבו הוא צומח, כך וכך תנאים נדרשים על מנת שיצמח כיאור. איננו יודעים מדוע העץ הינו כפי שהינו, אך דבר זה איננו מונע מאתנו לדעת על אודותיו מספיק על מנת להתנהל אתו. למעשה, עוד בטרם היה בידינו הידע העתיר בנוגע לעצים שרכשנו באמצעות מדעי החיים המודרניים ידעה האנושות להתנהל עם עצים באופן לא רע. אלפי שנים של ניסיון חיים עם עצים העניקו לאנושות מעין ידע-לא-מודע, כהה, שאף שלא היה בידינו לנסחו או להבינו באמת, הצלחנו להביאו לידי ביטוי בחיינו. המדע סייע לנו לנסח היטב את מה שאנחנו כן יודעים על העץ, וכמובן להרחיב ידע זה אלפי מונים. אך מה שלא ידענו אז גם איננו יודעים כיום: אין לדעת למה עץ צומח. אין לנו אפילו כלים להבין את השאלה הזו. ובכל זאת, יהיה זה אבסורד לערער על הידע הנמצא ברשותנו בשל כך.

והאדם? גם בעניין זה הוא כעץ השדה. איננו מבינים את עצמנו. איננו יודעים מדוע אנו כפי שאנו, ועדיין – אנו יודעים המון. ידע זה "הוא תוצר של הליך התפתחות

ממושך להפליא ברמה האישית, התרבותית והביולוגית... [הוא] מותנה בידי העבר העצום, הרחוק והעמוק" (עמ' 126). ידע-לא-ידע זה, אטלס המחזיק על גביו את עולם ההתנהגויות, הרגשות והדעות שלנו, הוא מה שפיטרסון קורא לו "אמונות". ולא סתם אמונות, אלא "האמונות העמוקות ביותר שלכם, הטבועות בקיום שלכם, מתחת להבנתכם המודעת, לעמדותיכם המנוסחות ולהיכרות השטחית שיש לכם עם עצמכם" (שם). במשך רוב שנות קיומו לא ידע האדם לנסח את אמונותיו, את הידע הבסיסי שלו על הקיום האנושי. ניסוח אמתות יסודיות אלה באופן המאפשר לנו להתנהל עם עצמנו הוא כמובן מפעל יומרני, אם לא יותר מכך; אבל בדיוק את המשימה הזו עמס על שכמו פרופ' פיטרסון.

הוא אינו הראשון שנטל אחריות על משימה "קדושה" זו (נדמה לי שהיה מאמץ תווית זו בשמחה); רחוק מכך. למעשה, עבודתו שלו אפשרית רק בזכות השד-יודע-כמה שקדמו לו. התבססותו על מה שקדם לו היא עמוד תווך במתודה שלו, שאם אין מבינים אותו היטב הוא עלול להפוך את הקריאה בחלקים מהספר למשונה ואפילו מרתיעה. על פי פיטרסון, הניסיון לנסח את הקיום האנושי הוא מהותם של המיתוסים. כל הסיפורים המיתיים שהצמיחה האנושות לגוניה, החל בכתבי הקודש הדתיים לסוגיהם מן המערב ומן המזרח, עבור בסיפורי העם של האחים גרים וכלה בסרטי דיסני כפינוקיו, היפהפייה הנרדמת ובת הים הקטנה – כולם סיפורים ארכיטיפיים, ניסיונות להמחזי ולגלם את הידע העמוק הטבוע בתוכנו על אודות קיומנו. סיפורים אלה, שהחלו להופיע לפני כחמשת אלפים שנה – תחילת ההיסטוריה כפי שאנו מכירים אותה, אך פסיק בתקופת הקיום האנושית – "זוקקו מאותה התבוננות במשך עשרות שנים אצל האדם היחיד, ורבבות שנים, אולי מאות אלפים, אצל הכלל.² כל זה היה חלק מהניסיון שלנו, כפרטים וכציבור, לגלות ולנסח את מה שאנו מאמינים בו" (עמ' 127). את אמונותינו אנו מגלים – איננו יוצרים אותן או אפילו מעצבים אותן. האמונות אינן המסקנות – הן הנתונים שהחוקר ניגש אליהם. נתונים אלה מופיעים במיתוסים, ופיטרסון בילה עשורים באיסופם, ארגונם וניתוחם. לפני הכול פיטרסון הוא מדען, לא פילוסוף, והוא לוקח את המדע שלו ברצינות. להלן תגליתו המרכזית.

החיים הם סבל. עובדה זו בסיסית כל כך בקיום האנושי, שתוך שחזור מפורש של הניסוי הקרטזיאני קובע פיטרסון כי הדבר היחיד שלא ניתן להטיל בו ספק הוא מציאות הסבל (עמ' 183 ועמ' 217). ישנו רק דבר אחד היכול לו והמסוגל להצדיק את הקיום: ה"משמעות". החיים זקוקים למשמעות. על מנת להבין אל נכון מהי משמעות עלינו להכיר את היסודות הבסיסיים של החוויה האנושית, שאחד מהם (עוד על כך בהמשך) מופיע בכותרת המשנה של הספר: סדר וכאוס.

אבל בניגוד למה שנראה במבט הראשון, הצמד של סדר וכאוס אינו זהה לדיכוטומיה שבין טוב ורע. להפך: אימוץ המחשבה שיסוד האחד טהור והאחר טמא הוא המפתח לרוע, ואילו המיזוג הנכון והמאוזן של שניהם הוא התנאי לכל טוב.

כאוס "הוא מרחב אי הידיעה... כל הדברים וכל המצבים שאיננו יודעים ואיננו מבינים". סדר, לעומתו, "הוא הארץ הנודעת... המקום שבו העולם נוהג על פי הציפיות והרצונות שלנו" (עמ' 59-60). שני היסודות הכרחיים על מנת שהאדם יוכל לפעול ולפרוח. ללא סדר האדם אבוד, חסר יכולת לצפות את תוצאות מעשיו ולנסות לתכנן ולכלכל אותם, להבין את מקומו בחברה ולהתנהל עם בני-אדם אחרים. אבל בלי כאוס האדם חנוק ומדוכא, שהרי הכאוס במופעו החיובי "הוא האפשרות עצמה, מקור כל הרעיונות" (עמ' 65). היצירה, ההרפתקה והצמיחה מקורם כולם במרחב הכאוס. "כאוס הוא גם חירות, חירות נוראה" (עמ' 60). ההליכה, לכתחילה, על התפר שביניהם – התעמתות עם התוהו ובוהו ובריאת סדר חדש מתוכו, וחזור חלילה – מעניקה משמעות "הנוצרת מיחסי הגומלין שבין האפשרויות בעולם לבין מבנה הערכים הפועל בו", יוצקת בכול חשיבות והופכת הכול לטוב יותר (עמ' 219).

אמת או "אמונה" זו היא הראשונית ביותר – ולא בכדי היא הפותחת את ספר הספרים של התרבות המערבית. לפי פיטרסון, בראשית א' אינו סיפור על האל או על בריאת העולם. זהו סיפור על האדם, עליו מוטל "לפעול כצלם האל, לברוא את הטוב מתוך התוהו, ולעשות זאת מתוך מודעות ומבחירה חופשית... כולנו גרסאות מוקטנות של האל. אנחנו מסוגלים ליצור סדר מן הכאוס – ולהפך – בדרכנו ובמילותינו. אנחנו אמנם לא בדיוק אלוהים, אבל אנחנו גם לא אפסים" (עמ' 82-85).

הפרת האיזון שבין שני היסודות קורית בדרך כלל לא באשמת האדם עצמו. שבירת האיזון מונחתת עליו, הוא מושלך אליה. זוהי טרגדיית הקיום. כאוס קיצוני "הוא מקום חדש וזמן חדש המבליחים כשאסון מכה לפתע, או כשהזדון מגלה את דיוקנו המשתק, אפילו בין כותלי ביתכם השלו. גם בנסיבות המוכרות ביותר תוכניות עלולות להשתבש, בכל רגע, ובאופן לא צפוי ובלתי רצוי. וכשזה קורה – האדמה עצמה רועדת" (עמ' 62). סדר מופרז הוא רודנות, "עריצות ושיתוק, כשהדרישה לוודאות ולאחידות ולטוהר הופכת חד צדדית מדי" (עמ' 60). את שנים-עשר הכללים שלו ניסח פיטרסון על מנת שידריכו אותנו כיצד "להיות 'שם' – על הקו המפריד בין סדר לבין כאוס" (עמ' 24), כיצד להימנע מלטבוע בכאוס או בסדר מפלצתיים ולטפס מהם חזרה אל חיים של משמעות.

משלי ירדן בן כייפא

תורף ההדרכה הגלומה בשנים-עשר הכללים הוא שעל האנושות לרפא עצמה מ"העיוורון", וליתר דיוק: עיוורון מרצון, "הסירוב לדעת דבר שניתן לידועו" (עמ' 233), כלומר סירוב לראות את הטוב או הרע שבעולם או באדם; סירוב לראות את הדברים כמות שהם מתוך רצון שיהיו דבר מה אחר. סירוב זה למיניו מוליד את החטאים הקטלניים בעיני פיטרסון. ראשית ישנם ניהיליזם, תיעוב עצמי, נרקיסיוזם וחולשה.³ הצרה באלו כפולה: בשלב ראשון, כולם מובילים להזנחה, לחוסר נטילת

אחריות וניסיון להיחלץ ולהשתפר, בין אם מתוך מחשבה שאין בזה טעם או מתוך מחשבה שאין כלל בעיה שיש להתעמת איתה. "לעולם אל תמעישו בכוח ההרס של ההזנחה" (עמ' 289), הוא מזהיר בתוקף. בגינה נותר האדם לכוד בקצוות ההרסניים של הכאוס או הסדר. אולם חוסר איזון אינו קופא על שמריו, אלא מחריף ומבעבע, ומוקדם או מאוחר מדרדר את האדם אל החטאים הקטלניים באמת. אלה הם הטינה, הרגש המסוכן ביותר בנמצא, ופירותיה: הנקמנות והרודנות. מכל אלו מבקש פיטרסון להציל את האדם, ולא רק את האדם הפרטי. שכן את ההזנחה, הנקמנות והרודנות מפנה האדם לא רק כלפי עצמו.

הדרכות אלו מוסתרות במידת מה מאחורי החזות של "כללים לחיים". מי שיעתיק לעצמו את תרי-עשר המאמרות ויצמידם למקרר, כעצות לחיים, לא ירוויח דבר ממה שיש למחבר להציע. לא רק משום שחלק מהכללים חסרי ערך במובן המעשי, אלא משום שכל כלל הוא קוד, רמז לאיזו אמת גדולה ולאופן שבו יש להביאה לידי ביטוי בחיים. בכל פרק מפרקי הספר מגולל פיטרסון מסכת המיוסדת על פסיכולוגיה-אבולוציונית, פילוסופיה, ניסיון חייו שלו ושל מטופליו כמו גם על פרשנות של סמלים וקטעים קאנוניים מכתבי הקודש של דתות העולם. רק אחרי כל אלה מוזכרת לבסוף המטאפורה – "הכלל" – שבעזרתו הוא בוחר לסמל אמת זו. אפשר לומר שפיטרסון דומה בזה לחז"ל, ולמקורות חכמה עתיקים אחרים, שהלבישו את חוכמתם במשלים. אף שהוא – בניגוד לאגדות חז"ל – אומר במפורש את הנמשל, גם כאן יש צורך במאמץ: על הקורא לצלוח את מאפייניו הצורניים והסגנוניים של הספר ואת המתודה הפרשנית של המחבר.

בחלק מן המקרים הפער בין לשון הכלל ונמשלו בולט פחות, ואלה הם הכללים היותר "יישומיים". כזה הוא למשל כלל 5, "אל תיתנו לילדכם לעשות דברים שיגרמו לכם לא לחבב אותם", או כלל 9, "כשאתם מקשיבים למישהו, הניחו שהוא יודע משהו שאתם לא". אולם מי שיקרא פרקים אלו יגלה שהאחרון אינו ניסוח מחודש של "איזהו חכם? הלומד מכל אדם" (אבות ד א), אלא עוסק במידה רבה דווקא בהקשבה לעצמו; ואילו הראשון אינו רק מסכת על חינוך, אלא כתב הפרכה חמור של הלך המחשבה הרוסויאני על השלכותיו. לעומתם שני הכללים האחרונים, "הניחו לילדים לגלוש על הסקייתבורד שלהם" ו"כשאתם פוגשים חתול ברחוב – לטפו אותו", הם חסרי תועלת כפשוטם, אך מאחוריהם נמצאות שתיים מהמסכתות כבודת-המשקל יותר שבספר, המלבנות את מהות הרוע ותכלית הסבל.

את ההבנה שלו בדבר תכלית הסבל, אגב, הוא בונה דווקא על "רעיון יהודי עתיק שסופר לי", על כך שללא חיסרון לא ייתכן קיום משמעותי, שהרי "אם כבר יש לך הכול, בכל מקום ולעד, אין לאן ללכת ואין מה לעשות" (עמ' 363).⁴ עיקרון זה, של "הקשר ההדוק שבין קיום למגבלה" (שם), מעגן חלק ניכר מתוכני הספר.

מבשרי אחזה פוליס

קהלת, בפרקיו המוקדמים והניהיליסטיים של ספרו, מתעקש כי "מותר האדם מן הבהמה – אין". פיטרסון, האנטי-ניהיליסט, שולל נחרצות עמדה זו, אך תשובתו לשאלה מה מייחד את בני האדם משאר בעלי החיים אינה מלבבת בהרבה. "רק האדם יגרום סבל לשם סבל... בני האדם מסוגלים לעשות את הרע. זו תכונה ייחודית בעולם החי. אנו יכולים להפוך דברים לגרועים יותר, ואכן עושים זאת" (עמ' 79).

עוד לפני פריצתו לתודעת ההמונים היה פיטרסון פופולרי מאוד יחסית לאיש אקדמיה. תמיד היה מרצה אהוב מאוד על תלמידיו. הרצאותיו – שהוא נהג לאורך השנים לצלם אותן ולהעלות למרשתת – זכו כבר אז לכמיליון צפיות. מפעם לפעם הוא אף התארח בתכניות רדיו וטלוויזיה. תכנית "כתיבת-העצמי" (self-authoring) שהוא הגה ובנה יחד עם כמה עמיתים, ואשר מטרתה להנחות אנשים כיצד להבין את עצמם ולתכנן את עתידם טוב יותר, זכתה להצלחה לא מבוטלת וכמה מכללות הטמיעוה לטובת הסטודנטים שלהן. אך הפריצה הגדולה שלו לא התרחשה על רקע משנתו הפסיכולוגית, אלא בשל מחאתו הפוליטית נגד חוקים פרוגרסיביים והאידיאולוגיה שהשתלטה על האקדמיה אשר הולידה אותם. מחאתו זו הפכה למתקשרת ביותר, השליכה את פיטרסון לאור הזרקורים, ובעקבותיה הוא הפך לכוכב-רוק במושגים של אינטלקטואלים ציבוריים, נערץ על המונים ונתעב בעיני המונים אחרים. כיום, נוסף על עיסוקיו הקודמים, הוא מסתובב בעולם ומרצה את הפילוסופיה שלו לקהלים בני אלפים, מתראיין לאין ספור תוכניות, ערוצים והסכטים, וצובר מעמד של כעין גורו אצל חלק משומעי לקחו.

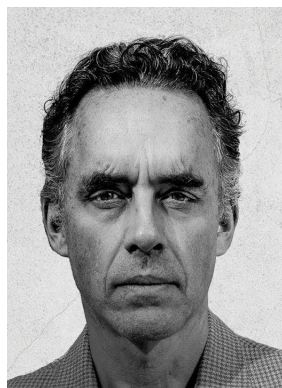
אולם בניגוד לאקדמאים רבים, הסבורים כי עצם היות להם תואר דוקטור בתחום כלשהו מקנה לדעותיהם הפוליטיות משקל מיוחד, אצל פיטרסון קיים קשר הדוק בין מחקרו הפסיכולוגי לבין תפיסתו הפוליטית. כך הדבר גם בספר: ה"עצות לחיים" כוללות היבטים פוליטיים מובהקים. כמו המסלול האקדמי שלו עצמו, גם הגותו של פיטרסון הולכת מן הכלל אל הפרט וחזרה אל הכלל. תעלומת משטרי-הבלהות של המאה-העשרים שלחה אותו, כזכור, אל נבכי נפש היחיד; ומשם הוא חוזר, בתחושת דחיפות דוחקת, אל אתגרי האנושות במאה העוקבת. ואם תופעות הסדר הפרוורטי היו המבול המאיים שבגינו פנה למסע זה, הנה כיום, כפי שמגלה כותרת המשנה של ספרו, האנושות, ולא רק היחיד, זקוקה דווקא לתרופת-נגד לכאוס.

פיטרסון מגדיר את עצמו מבחינה פוליטית "ליברל קלאסי" במובן הבריטי ו"פרגמטיסט", אולם ספרו גרוש בעקרונות הממקמים אותו היטב בתחומה של השמרנות דווקא, במובנה הפילוסופי-המופשט (גם אם לא בהכרח במובן העכשווי-הקונקרטי). "הדברים מתפוררים", עמדת היסוד השמרנית, היודעת ששום דבר טוב אינו מובן מזאליו ושיש לעמול על מנת שיתמיד וישרוד, היא לדידו "אחת התגליות הגדולות של האנושות" (עמ' 249). גם ספקנות עמוקה כלפי כוחה של התבונה

להסביר את הקיום ולכונן סדר חברתי מושלם, ולמעשה פקפוק בהיתכנותו של סדר שכזה, חוזרים על עצמם בספר בווריאציות שונות; ואילו המסורת, תוכנו של "הסדר" בגרסתו הבריאה והחיובית, מוגדרת כתנאי הכרחי לכל התפתחות חיובית (עמ' 125). "דעות שנויות במחלוקת הן נכונות לפעמים... ועדיין, רעיונות חדשים וקיצוניים הם כמעט תמיד שגויים. יש צורך בסיבות טובות ואפילו טובות מאוד כדי להתייבב אל מול התפישה הרווחת" (עמ' 263). ואם כך לגבי דעות, על אחת כמה וכמה מהפכות בפועל, שהן "תהליך מערער יציבות ומסוכן. זמן רב עד מאוד נדרש לאנושות כדי שאנשים ילמדו לחיות זה לצד זה ולארגן בהדרגה ובשלבים את החברה המורכבת שלנו, ואיננו יודעים בדיוק מדוע מה שאנחנו עושים עובד. לכן, שינוי חפוז של דרכי הקיום החברתי שלנו, בשם איזו טהרנות אידאולוגית (פוליטיקת זהויות, נניח), יניב ככל הנראה בעיות ולא תועלת; שכן דרכן של מהפכות, גם קטנות, לגרום סבל גדול" (עמ' 140-141).

נדמה שהחידוש המרכזי שפיטרסון מביא אל השולחן בהקשר זה, ועליו הוא מותקף לא אחת, הוא תיאוריית ההיררכיה שלו, המוכרת דרך משל הלוברטריס המפורסם (או ידוע לשמצה) הפותח את הספר בכלל מספר אחת ("הזדקפו. ישרו את הכתפיים"). זוהי הדוגמה המובהקת ביותר לשימושו בפסיכולוגיה אבולוציונית, המתבססת על גילויים מתחום מדעי המוח. התארגנותם של חברות במבנים היררכיים, מסביר פיטרסון, מוטמעת עמוק במבנה הניורולוגי העתיק של מוחנו, עוד מלפני שהתפתח והיה למוח אנושי. ההיררכיה, ובמילים אחרות האי-שוויון, טבעית. אולם בניגוד למה שיריביו מבקשים לטפול עליו, פיטרסון אינו מקדש את הטבע או את ההתפלגות ההיררכית הבלתי-נמנעת שהוא מכתיב. לדידו, עובדה זו היא טרגדיה, אחד ממקורות הסבל שהקיום האנושי גוזר עלינו, אולם היא עובדה מוגמרת. "אין שוויון ביכולות, אין שוויון בתוצאות – ולעולם לא יהיה. מספר קטן מאוד של בני אדם יוצר את רוב הדברים. המנצחים לא זוכים בכל, אבל בהחלט זוכים ברוב, ולא נעים להיות בתחתית הסולם" (עמ' 108). וכמו במפגש עם כל סבל, אסור לנו לשגות באשליות שהוא אינו אמיתי או שניתן לגרשו מהעולם, אלא עלינו להתמודד עמו כמות שהוא ולחתור לשיפור תוך שאיפה לתוצאה הטובה האפשרית, לא המושלמת. כך, בדיוק באותו האופן שכלל 4 מצווה "השוו עצמכם למי שהייתם אתמול ולא למישהו אחר היום", גם ברמה הפוליטית עלינו לשפוט את החברה שלנו "לא בהשוואה לאוטופיה היפותטית, אלא בהשוואה לתרבויות ממשיות אחרות בהווה ובעבר" (עמ' 332). עם זאת, באקט של יישום הפרקטיקה שלו עצמו, המתעקשת על ראיית הטוב שבקיום האנושי, הוא מבקש למנף טרגדיה זו: "כל חתירה משותפת לקראת כל מטרה בעלת ערך יוצרת היררכיה (ואיתה), כאלו שטובים יותר וטובים פחות בחתירה לאותה מטרה, בלי קשר לטיבה של זו", הוא קובע, ומוסיף כי "החתירה למטרות אלו היא חלק גדול ממה שמעניק משמעות לחיים ומתחזק אותה... המחיר שאנו משלמים על כך הוא יצירה בלתי נמנעת של היררכיות של הצלחה, והתוצר הבלתי נמנע הוא שוני בתוצאות.

שוויון מוחלט יתבע, אפוא, הקרבת הערך עצמו – ואז לא ייוותר דבר שראוי לחיות למענו" (עמ' 320).

כל כלל הוא קוד. ג'ורדן פיטרסון

התנערותו של פיטרסון מהתווית "שמרן" קשורה להערכתו לעמדות הקונקרטיות והחד-ממדיות הנקשרות בה בהוויה הפוליטית בת הזמן. פיטרסון מתנגד לדוגמטיות באופן חריף. "פשטנות וזיוף... טיפוסיים במיוחד לאידיאולוגים. הם מאמצים הנחת יסוד אחת: הממשלה היא דבר רע, הגירה היא דבר רע, קפיטליזם הוא דבר רע, פטריארכיה היא דבר רע. ואז הם מסננים את כל חוויותיהם בחור ההסברי הצר הזה של הנחת היסוד שלהם, ומסבירים כל דבר על פי עדשתה המצמצמת. מתחת לתיאוריות הגרועות האלו מבעבעת האמונה הנרקסיסטית שאפשר היה לתקן את העולם לו רק הם היו שולטים בו" (עמ' 231). האידיאולוגיה היא סוג של עיוורון, ופיטרסון מבקש לפקוח עיוורים. אולם

בנסיגתו אל תווית פוליטית "ניטרלית" במושגים עכשוויים, הוא מפקיר את השיח הפוליטי לצורתו המקוטבת והפשטנית הרווחת. מוטב היה לו התעקש להוות דוגמה לחשיבה אנטי-דוגמטית במסגרת קווי השיח הקיימים. כך למשל, כדוגמה לאלסטיות הפוליטית שלו הוא מציג שתי עמדות "שמאל" שהוא מחזיק בהן. הראשונה היא התפיסה שלפיה ממשלה יכולה להיות גורם מיטיב, ואינה בהכרח דבר רע (עמ' 332). אולם בזה הוא מהדהד כמה וכמה אנשי ימין השייכים למסורת השמרנית, המתנגדים אף הם לתפיסה הליברטריאנית הקוראת לממשלה קטנה ככל הניתן.⁵ השנייה היא התפיסה שלפיה "נטייתן של סחורות להפיץ את עצמן באופן לא שוויוני היא איום מתמיד על יציבות החברה" (עמ' 331). אולם תומכי השוק החופשי, ודאי השמרנים שבהם, לא דווקא חולקים על כך, אלא סוברים, בדיוק כמו פיטרסון עצמו, ש"לא נובע מכך שהפתרון לבעיה הזו ברור מאליו. איננו יודעים כיצד לחלק מחדש עושר בלי ליצור סדרה שלמה של בעיות אחרות... אנחנו יודעים היטב שחלוקה-מחדש בכפיה בשם שוויון אוטופי היא תרופה קשה הרבה יותר מהמחלה" (שם). אנטי-דוגמטיות יכולה לשכון במחנות הפוליטיים המוכרים לנו, ובכוחן של דמויות כפיטרסון לשמש לנו מופת לכך.

תנועת המטוטלת אל התעצמותם של כוחות הכאוס, המבקשים לערער ולפרק את התרבות המערבית, היא הסכנה הדחופה יותר בעיני פיטרסון. עם זאת, הוא לא מקמץ באזהרות מפני עודף סדר. "משימתנו התמידית היא להציל את התרבות, לתקן אותה, להשגיח עליה בערנות ובתשומת לב שלא תהפוך עריצה מדי. כל מבנה תרבותי מקבע את הפרט ומוחצו כבפטיש לתוך תבניות של מוסכמות חברתיות מוכנות-מראש. כך אובדת כמות אדירה של פוטנציאל הגלומה בנו" (עמ' 320). אמנם "לחשוב על

התרבות כדכאנית בלבד זו בורות", אך "אין בכך כדי לטעון שתרבות אמורה להיות מעל ומעבר לכל ביקורת" (שם). מכל מקום, גם תהליך ההשתנות שפיטרסון מתווה – הדרגתי וזהיר – ממקם אותו בצדק בצד השמרני של המפה.

את המיזוג בין שני היסודות, הכאוס והסדר, ואת הכאוס כקטליזטור ליצירה והתחדשות וכמגן מפני עריצות הסדר, יש לשמר גם ברמה החברתית-פוליטית. אך תנאי לכך הוא שימור מיזוג זה אצל האדם הפרטי. פיטרסון לוקח ברצינות את האמירה שהשלם הוא סך חלקיו, וחברה אינה אלא שיקוף של חבריה. חלק ניכר מכלל 6 "לפני שאתם מבקרים את העולם, ודאו שהסדר שורר בביתכם" משקף בדיוק את העניין הזה. "אם כולם יעשו זאת, בחייהם שלהם, העולם יפסיק להיות מקום מרושע. אולי, במאמץ משותף מתמשך, הוא אפילו יחדל להיות מקום טרגי. מי יודע מה דמות תהיה לקיום אם כולנו נחליט ביחד לשאוף לטוב ביותר?" (עמ' 181–182). הדאגה לחברה נמצאת בליבו של ספר זה לא פחות מאשר הדאגה לפרט. אולי נכון אם כן לסווג חיבור זה כספר עזרה-עצמית, אך לא לעצמי הפרטי בלבד. זהו ספר עזרה עצמית לאנושות.⁶

והערה אחרונה בעניין השמרנות של פיטרסון: תפיסת עולמו, האינדיבידואלית כמו גם הפוליטית, בנויה על החתירה למשמעות. שני הפילוסופים שהוא נזקק להם בחיבורו בתכיפות ובהערכה מרובות הם קירקגור וניטשה, ובהערת שוליים בתחילת הספר הוא מציין שעיסוקו במושג הקיום הוא במידה רבה בהשראת מרטין היידגר – שלשת ההוגים שבהשראתם נוצרה הפילוסופיה האקזיסטנציאליסטית. עובדה זו וסממנים נוספים, כגון הדגש הרב שלו על אחריות, תיאור הכאוס כ"חירות, חירות נוראה" והדרישה לחתירה כמו-הרואית לאמת – כל אלה ממקמים את פיטרסון, לפחות מבחינה תמטית, בתחומה של מסורת הגותית זו. לפנינו אם כן כעין שמרנות אקזיסטנציאליסטית או אקזיסטנציאליזם שמרני, דבר הנדמה כאוקסימורון היסטורי בהתחשב בכך שמנסחיו החשובים של האקזיסטנציאליזם במאה העשרים היו נטועים עמוק בשמאל הרדיקלי. ואולי כשם שמרקס הפך את הגל על ראשו, קם פיטרסון והפך את חסידי מרקס המאוחרים על ראשם גם כן.

בכול יש חיסרון

עד כה הצגתי רעיונות הטמונים בספר זה, שבעיניי הם משכנעים ורבי ערך, ואשר צורת הכתיבה של הספר עלולה לגרום לקוראים להחמיצם. אם תרצו, ביקשתי לברוא מעט סדר מתוך הכאוס שגורם לרבים להעריך חיבור זה הערכת חסר. פגשתי בספר זה לראשונה, במקורו האנגלי, כשהוא מוקרא (כלומר כספר-שמע); והיות שפיטרסון מרצה נהדר, לא חשתי אז כלל במגרעות סגנון. רק כשקראתי שוב לצורך ביקורת זו הבנתי מדוע אנשים רבים סביבי חוו אותו כחיבור לא טוב. החיבור רווי בסיפורים מחיי המחבר ומטופליו אשר יש להם תועלת כאמצעי רטורי וכמדיום לרעיונותיו, אך לעיתים הם ארוכים מדי או רבים מדי; למרות החלוקה לכללים, רעיונות מרכזיים

עדיין מפוזרים בין פרקיו, והדבר גורם לחזרתיות לא מבוטלת. ללא ספק, החיבור יכול היה להשתדרג בעריכה מהודקת. אבקש לסיים בכמה הערות ביקורתיות תוכניות שעלו בעקבות העיון בספר, ואשר נוגעות לשני נושאים שבעטיים הוא שנוי במחלוקת: אקטיביזם, בעיקר אקדמי, ומגדר.

מי שנחשף לפיטרסון ברשת יודע מהו בעיניו מקור הכאוס המאיים לשטוף אותנו. סלידתו ממנו ניכרת כבר בשלבי המוקדמים של החיבור, בפריט האחרון ברשימת הדוגמאות המשמשות אותו לקונן על הבינוניות המקיפה אותנו מכל עברינו: "אמנים חסרי טעם, מוזיקאים עם אוזני פח, טבחים גרועים, מנהלים בעלי הפרעת-אישיות-ביורוקרטית, סופרים מייגעים ומרצים אכולי אידאולוגיה" (עמ' 108). הכלל האחד-עשר, "הניחו לילדים לגלוש על הסקייטבורד שלהם", מוקדש למתקפה על הלכי הרוח הפוסט-מרקסיסטיים והפוסט-מודרניים שזכו לקביעות חלומית בפקולטות למדעי הרוח, החברה והמשפטים ברחבי העולם המערבי. הם מאיימים על החברה משני צדי המתרס: ראשית, הם משרתים את כוחות הכאוס המהפכני, בניסיון שלהם להבנות מחדש את התרבות המערבית כאם כל חטאת ולמוטט את יסודותיה הערכיים והחברתיים; ושנית, הם משרתים את הסדר העריץ, בשאיפתם הרודנית להתעלם מן המציאות ומן האדם ולכפות על הראשונה את דעותיהם ועל השני את המדיניות שלהם.

אולם פיטרסון עושה יותר מלבקר את עמדותיהם והתיאוריות שלהם. "כשמישהו מתיימר לפעול מכוח עקרונות נעלים לטובת אחרים, אין סיבה להניח שמוניעיו כנים" (עמ' 306), הוא מזהיר באופן מפורסם. כיצד נדע מה מניעיו? "אם אינך מביין מדוע מישהו עשה משהו, בחן את התוצאות – ומהן הקש את המניע" (שם). "כשמישהו אומר לי בלהט רב מדי 'אני תומך בזה!' אני תוהה תמיד: 'כלומר, למה אתה מתנגד?' השאלה רלוונטית במיוחד אם אותו אדם מתלונן, מבקר או מנסה לשנות את התנהגותו של מישהו אחר... אנשים החותרים לשפר את המצב בדרך כלל אינם עסוקים בשינוי הזולת – ואם כן, הם משנים קודם ובאותו אופן את עצמם" (שם).

תוך ניתוח פסיכולוגי על פי דרכו של התופעה, הוא קובע שמה שעומד מאחוריה (לפחות באופן ניכר) איננו איזו חתירה לאמת ולטוב, אלא טינה עמוקה כלפי הסבל והרוע שבקיום, ובעקבותיה שנאה ונקמנות כלפי המין האנושי המתבטאת בניהיליזם. השמאל שוחר הצדק מונע משנאת עשירים יותר מאשר אהבת העניים (עמ' 305–306). סביבתנים אדוקים הם אולי אוהבי טבע, אך הם גם מתעבי-אדם (עמ' 313–314) והסובלים ביותר משנאה ניהיליסטית במסווה של אידאולוגיה צדקנית הם הגברים הצעירים, שמושיעי-האנושות-מטעם-עצמם מידיה של "הפטריוארכיה" עושים לילות כימים לגרום להם לשנוא את עצמם: לזקוף את כל זכויותיהם לפריבילגיות שהם נולדו עמן, וליחס להם אשמה לכל עוולות המין האנושי מיום היות גבר על האדמה (עמ' 314–315).

אידיאולוגים ניהיליסטים אלה אינם בוחלים באמצעים אינטלקטואליים ואחרים שבעבר נחשבו פסולים ומושחתים בקידום מטרתם שהיא "לשנות את החברה ולסלק את הדעות הקדומות עד להשגת שוויון מוחלט בתוצאות" (עמ' 334). בין האמצעים הללו – עיוות האמת, השתקה של מתנגדים באצטלה מוסרית והשחתה של ההשכלה הגבוהה, השחתה המתבטאת בפוליטיזציה ובחיוב לטפח מעורבות פוליטית אבל רק מסוג מסוים (עמ' 324), וברמיסת סטנדרטים אקדמיים של עקביות, קוהרנטיות ואמפיריות (עמ' 334–335). זהו ההמשך המתבקש של התיאוריה הפוסט-מודרנית הגורסת כי כל הקטגוריות "המדעיות" והאבחנות שהן יוצרות בין בני אדם והיחסים החברתיים הנגזרים ממנה מיועדות לתכלית אחת: כוח (עמ' 330).⁷ "אם יש רק כוח, כי אז השימוש בכוח הופך מוצדק לחלוטין" (עמ' 334). פיטרסון מצביע בצדק על כשל חמור של מרקס ושל הזרם הפוסטמודרני שצמח בין השאר בהשראתו: הם הכשירו את אחד השרצים המשוקצים בתולדות האנושות – הטענה שהמטרה מקדשת את האמצעים.

הצגה זו של הדברים יש בה מן הסתם הרבה מן האמת, אבל חוששני שפיטרסון עצמו נופל כאן בפנייה לאד-הומינם, כלומר הטיעון לגופו של אדם. בכך הוא מאמץ בבלי משים אחד הפירות הרקובים של אותו שיח עצמו: אם הכול משחקי כוח, הרי שזו איולת להקשיב לטענותיו של מי שלא יהיה. לא חשוב כמה הן הגיוניות, עקיבות ומבוססות – הן אינן אלא מסווה לאינטרסים שלו ושל קבוצת הזהות שלו.

טענות אד-הומינם עשויות לעיתים להיות מוצדקות, אך לא ניתן לקיים שיח חופשי, כן ופרודוקטיבי בעולם שזו הנחת המוצא שלו. העתיקים שהטמיעו בנו את הפסילה של טיעוני אד-הומינם לא היו תמימים – הם ידעו היטב שיש אנשים חלקי לשון המציגים ערכים וטיעונים לטובת קידום מטרותיהם המושחתות. אך המחיר שבהשעיית הידיעה הזו, לפחות בעולם הרעיונות, נדמה להם קטן מהמחיר שנשלם אם היא תהפוך לטענה לגיטימית. גם זו תובנה שאל לנו למהר לזנוח.

כמו כל מי שמביע ביקורת על דיסציפלינת "לימודי המגדר" ועל האידיאולוגיה שהיא מכלכלת, פיטרסון מתויג תדיר כמיוזגן שונא נשים: המחשה מצוינת לרפלקס האד-הומינמי שתואר לעיל. מלל רב מוקדש בספר לדחיית הרעיון בדבר היותה של תרבות המערב "פטריארכיה דכאנית", להפרכת הדוגמה שלפיה אין הבדלים בין המינים והכול הוא הבניה תרבותית ולשיקום מוסד "הגבריות". פיטרסון נאמן לחומרי המקור שלו, ובדיוניו הוא מרחיב על כך שבמסורות העתיקות הסדר יוצג כדמות זכרית והכאוס כדמות נקבית. יריביו טועים כשהם נתלים בכך כהוכחה למיזוגניות שלו. פיטרסון מתעקש שמדובר בסמלים בלבד, ועושה זאת בכנות; בעיניו, אין זיהוי מהותי בין גברים ונשים קונקרטיים לשני היסודות הקיימים בשווה בשניהם. וכאמור לעיל, גם אם המאבק העיקרי כעת הוא עם הכאוס, הסדר איננו יסוד 'חיובי' יותר מהכאוס: שניהם מהווים ברכה וקללה כאחד.

ובכל זאת, יש ומבצבצות בטקסט אמירות המצביעות על איזו נטייה צורמת בתפיסת שני המינים. כך למשל, בדברו על הבינוניות הנגזרת משוויון וחוסר היררכיה, הוא מבקש מהקורא לתאר לעצמו כמה נורא היה אילו לא היו לנו הגברים והנשים שבלטו מעל כולם בתכונותיהם והצלחותיהם; וקשה להתעלם מכך שהגבר המובא כדוגמה, המתמטיקאי ג'ון פון ניומן, מצוין בשל גאונותו, ואילו הנשים – גרייס קלי, אניטה אקברג ומוניקה בלוצי' – בשל יופיין (עמ' 75). הדבר בולט גם באחרית הדבר, כאשר אנו למדים מה תובע המחבר מעצמו ביחסו לבתו ומה ביחסו לבנו: הוא מצפה מעצמו שיטפח אצל בתו את דמות האם שלה ויעודד אותה ליחד למשפחה מקום מרכזי בחייה, אך את בנו הוא שואף רק לעודד "להעלות את הטוב מעל כל דבר אחר" (עמ' 379-380). בכלל, יש לספר גוון "גברי" למדי, ולנשים נדרש כנראה ראש פתוח יותר על מנת להעריכו. ובכל זאת הייתי ממליץ להן לא לוותר עליו.

אחרי הביקורת ולצידה, מדובר בספר מיוחד במינו המקפל בתוכו הגות ראויה לדיון, צורת חשיבה מאתגרת ומרעננת וכלים רעיוניים לקידום מה שפיטרסון מתמצת כ"אתיקה הנעלה של המערב": "כוונו גבוה. חתרו לשפר את הקיום... יש סדר טוב שאפשר לכוון, ויש יופי שאפשר להביא לעולם. יש רוע שצריך להתגבר עליו, וסבל שצריך להקל עליו, ואתם-עצמכם שצריך לשפר" (עמ' 132).

1. ראו לדוגמה י"ד איינושטיין, אוצר המדרשים, בית המדרש ה', 60. "פטרס" ביוונית ו"כייפא" בארמית פירושו אבן או סלע.
2. מבחינת פיטרסון, מכיוון שחלק מן הידע הזה טבוע בביוגרפיה שלנו, הקידוד שלו באדם קדם להופעתו כהומורספינס, והתקיים עוד במערכות נירולוגיות ועצביות עתיקות המשותפות לו ולבעלי חיים אחרים שמהם התפתח.
3. יש להדגיש שההתנגדות של פיטרסון לחולשה אינה מאצ'ואיסטית. הוא שב ומדגיש בראיונותיו, כשהוא נשאל על כך, שאין הוא מדבר נגד פגיעות, הפגנת כאב או קושי. בדברו על חולשה כוונתו בראש ובראשונה לחוסר המוכנות להתמודד ולהתעמת עם מה שאינו כשורה בעולם ובעצמך. חולשה אינה אי-אלימות, אלא הימנעות מהפעלת כוח כשהדבר נדרש, המובילה לבסוף להפעלתו נגד חסרי-הישע. "אם אתם חושבים שגברים קשוחים הם סכנה לציבור", אומר פיטרסון, "רק חכו ותראו את ממדי ההרס והחורבן שגברים חלשים מסוגלים להמיט על העולם" (עמ' 353).
4. רעיון "עתיק" זה פותח רבות במסגרת ההגות הקבלית, ומצא את פיתוחו השיטתי ביותר בכתביו של רבי משה חיים לוצאטו (רמח"ל) "דעת תבונות" ו"דרך השם".
5. וראו למשל מאמרו של רוג'ר סקרוטון, מחשובי ההוגים השמרניים בדורנו, המופיע בגיליון זה.
6. אין בזאת כדי להמעיט בחשיבותו של האינדיבידואל בעיני פיטרסון. גם מבקריו החריפים ביותר לא יכולים שלא להשתכנע באכפתיות העמוקה והננה שלו כלפי בני אדם באשר הם, ולא כאמצעים לכינון חברה צודקת – דבר הניכר בקולו ובפניו בהרצאותיו ובראיונותיו. עוצמות הרגש הקורנות ממנו כשהוא נזכר באנשים שטיפל בהם, או בזרים שניגשו אליו וסיפרו לו כמה ספרו והרצאותיו סייעו להם בשעת משבר, אינן מותרות מקום לספק.
7. פיטרסון מייחס רעיון זה לדרידה ותאוריית הדקונסטרוקציה שלו. ויהי זה אינו בהכרח מוטעה, אולם חוסר האזכור של מישל פוקו – המקור לתיאוריות "הכוח" ו"השיח", צורם. זו אחת הסיבות שבגינן יש הטוענים כי פיטרסון לא מתמצא דיו בתיאורה הפוסט-מודרנית.